

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Підручник

За редакцією професора *В. П. Жушмана*
та доцента *І. А. Шуміло*

Затверджено
Міністерством освіти і науки України

Харків
«Право»
2015

ББК 67.312.2я73

М 58

*Затверджено Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(лист № 1/11-1233 від 26.02.2010 р.)*

*Рекомендовано вченою радою Національного університету «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого» (протокол № 3 від 25.09.2009 р.)*

Рецензенти:

*Р. Б. Шишка, доктор юридичних наук, професор,
В. Л. Яроцький, доктор юридичних наук, професор,
С. М. Бервено, доктор юридичних наук, доцент*

Колектив авторів:

В. А. Бігун, канд. юрид. наук, доц. — розд. XI; Є. М. Білоусов, канд. юрид. наук, доц. — розд. II; розд. V–VI (у співавт. з І. М. Жуковим), § 1–5 розд. VII; І. М. Жуков, канд. юрид. наук — § 3 розд. IV, розд. V–VI (у співавт. з Є. М. Білоусовим); В. П. Жушман, канд. юрид. наук, проф. — розд. I (у співавт. з І. А. Шуміло); В. М. Корнієнко, канд. юрид. наук, доц. — § 7 розд. III (у співавт. з Н. В. Погорєцькою); Г. С. Корнієнко, канд. юрид. наук — розд. X (у співавт. з О. М. Туєвою); В. В. Комаров, канд. юрид. наук, проф. — розд. XII; Т. В. Курман, канд. юрид. наук, доц. — § 1 розд. IV (у співавт. з В. Ю. Уркевичем), розд. IX; Н. В. Погорєцька, канд. юрид. наук, доц. — розд. III; § 7 розд. III (у співавт. з В. М. Корнієнко); В. Ю. Полатай, канд. юрид. наук — § 7 розд. VII; О. П. Радчук, канд. юрид. наук, доц. — § 6 розд. VII, розд. VIII; А. М. Статівка, д-р юрид. наук, проф. — п. 2.6 § 2 розд. IV; О. М. Туєва, канд. юрид. наук. — розд. X (у співавт. з Г. С. Корнієнко); В. Ю. Уркевич, д-р юрид. наук, доц. — § 1 розд. IV (у співавт. з Т. В. Курман); Ж. А. Чевичалова, канд. юрид. наук — § 8 розд. VII; І. А. Шуміло, канд. юрид. наук, доц. — розд. I (у співавт. з В. П. Жушманом); пп. 2.1–2.5 § 2 розд. IV

Міжнародне приватне право : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. /

М 58

В. А. Бігун, Є. М. Білоусов, І. М. Жуков ; за ред. проф. В. П. Жушмана та доц. І. А. Шуміло. — Х. : Право, 2015. — 320 с.

ISBN 978-966-458-166-7

У підручнику, підготовленому відповідно до програми навчальної дисципліни «Міжнародне приватне право» Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, висвітлено загальні засади, що характеризують природу та специфіку цієї галузі права, а також розглянуто основні підгалузі та інститути: право власності, право інтелектуальної власності, правочини та зобов'язання, трудові, шлюбно-сімейні та спадкові відносини. Значну увагу приділено питанням міжнародного цивільного процесу та міжнародного комерційного арбітражу. Навчальний матеріал викладено на основі аналізу сучасного законодавства України, міжнародних договорів у галузі співробітництва з приватноправових питань та судової практики.

Для студентів, аспірантів і викладачів юридичних вищих навчальних закладів і факультетів та інших навчальних закладів.

ББК 67.312.2я73

© Бігун В. А., Білоусов Є. М.,
Жуков І. М. та ін., 2015

© «Право», 2015

ISBN 978-966-458-166-7

Зміст

Перелік умовних скорочень	7
---------------------------------	---

Передмова	9
-----------------	---

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ I. Поняття міжнародного приватного права	11
--	-----------

§ 1. Поняття та предмет міжнародного приватного права	11
§ 2. Методи міжнародного приватного права	14
2.1. Колізійно-правовий метод	15
2.2. Матеріально-правовий метод	17
§ 3. Система міжнародного приватного права	18
§ 4. Історія науки міжнародного приватного права	19
Контрольні запитання	24

Розділ II. Джерела (форми) міжнародного приватного права

§ 1. Поняття та види джерел (форм) міжнародного приватного права	25
§ 2. Міжнародні договори у галузі міжнародного приватного права	26
§ 3. Внутрішнє законодавство держав	30
§ 4. Правові звичаї	33
§ 5. Судова та арбітражна практика. Доктрина	34
§ 6. Концепція <i>lex mercatoria</i>	36
§ 7. Уніфікація та гармонізація норм міжнародного приватного права	38
Контрольні запитання	42

Розділ III. Загальні засади правозастосування в міжнародному приватному праві

§ 1. Колізійні норми у міжнародному приватному праві: поняття та структура	43
§ 2. Види колізійних норм та основні формули прикріплення	46
§ 3. Кваліфікація колізійної норми. Конфлікт кваліфікацій	55
§ 4. Зворотнє відсилання та відсилання до права третьої країни	59
§ 5. Обхід закону	61
§ 6. Встановлення змісту та застосування іноземного права	64
§ 7. Застереження про публічний порядок та імперативні норми в міжнародному приватному праві	66
§ 8. Взаємність та реторсія	71
Контрольні запитання	73

Розділ IV. Суб'єкти міжнародного приватного права

§ 1. Фізичні особи в міжнародному приватному праві	74
1.1. Загальні засади правового статусу фізичних осіб як суб'єктів міжнародного приватного права	74
1.2. Поняття та колізійні питання громадянства	76
1.3. Іноземці за законодавством України	79
1.4. Правоздатність іноземців в Україні	85
1.5. Дієздатність іноземців в Україні	88
1.6. Визнання іноземця безвісно відсутнім чи оголошення його померлим ..	91
1.7. Правове становище громадян України за кордоном	92
§ 2. Юридичні особи в міжнародному приватному праві	95
2.1. Загальна характеристика правового статусу юридичних осіб у міжнародному приватному праві	95
2.2. Поняття особистого закону юридичної особи	98
2.3. Правове становище іноземних юридичних осіб в Україні	102
2.4. Особливості правового статусу транснаціональних корпорацій ...	106
2.5. Особливості створення і діяльності офшорних компаній	112
2.6. Міжнародні юридичні особи	115
§ 3. Держава як суб'єкт міжнародного приватного права	116
3.1. Особливості участі держави в міжнародних приватних відносинах. Поняття та види імунітету	116
3.2. Законодавство України та міжнародні угоди з питань державного імунітету	121
Контрольні запитання	124

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ V. Право власності у міжнародному приватному праві

§ 1. Особливості правового регулювання відносин власності у міжнародному приватному праві	125
§ 2. Колізійні питання права власності. Виникнення і припинення права власності та інших речових прав	129
§ 3. Право власності та інші речові права на рухоме майно, що перебуває в дорозі	134
§ 4. Правове регулювання іноземних інвестицій у міжнародному приватному праві	136
§ 5. Правове становище власності України за кордоном	145
Контрольні запитання	151

Розділ VI. Інтелектуальна власність у міжнародному приватному праві

§ 1. Міжнародно-правова охорона авторських прав	152
§ 2. Основні міжнародні угоди щодо охорони авторських і суміжних прав ...	153

§ 3. Промислова власність та її міжнародна охорона	157
§ 4. Угода СОТ щодо торговельних аспектів прав інтелектуальної власності	159
Контрольні запитання	160

Розділ VII. Правочини та зобов'язання в міжнародному приватному праві

§ 1. Поняття та види правочинів з іноземним елементом	161
§ 2. Форма і зміст правочину. Сфера дії права, що застосовується до правочину	163
§ 3. Особливості колізійного регулювання договірних зобов'язань у міжнародному приватному праві	168
§ 4. Договір міжнародної купівлі-продажу товарів	170
§ 5. Загальна характеристика угод СОТ щодо міжнародної торгівлі	176
§ 6. Договір міжнародного перевезення вантажів, пасажирів та їх багажу	178
6.1. Поняття міжнародних перевезень	178
6.2. Міжнародні морські перевезення	181
6.3. Міжнародні залізничні перевезення	186
6.4. Міжнародні автомобільні перевезення	189
6.5. Міжнародні повітряні перевезення	197
6.6. Міжнародні річкові перевезення	199
6.7. Міжнародні змішані перевезення	200
§ 7. Позадовісні зобов'язання у міжнародному приватному праві	202
7.1. Поняття та зміст позадовісних зобов'язань у міжнародному приватному праві	202
7.2. Колізійне регулювання деліктних зобов'язань	204
7.3. Особливості відшкодування шкоди, завданої іноземною державою	212
§ 8. Представництво, довіреність та позовна давність у міжнародному приватному праві	214
8.1. Види представництва в міжнародному приватному праві	214
8.2. Колізійні та матеріально-правові норми щодо позовної давності	216
Контрольні запитання	218

Розділ VIII. Трудові відносини в міжнародному приватному праві

§ 1. Загальна характеристика трудових відносин у міжнародному приватному праві	219
§ 2. Колізійне регулювання міжнародних трудових відносин	222
§ 3. Міжнародно-правове регулювання праці	223
§ 4. Працевлаштування іноземців в Україні	227
§ 5. Трудові права українських громадян за кордоном	232
§ 6. Правове регулювання праці співробітників міжнародних та міжурядових організацій	234
Контрольні запитання	236

Розділ IX. Шлюбно-сімейні відносини в міжнародному приватному праві

§ 1. Особливості правового регулювання шлюбно-сімейних відносин у праві різних держав	237
§ 2. Колізійне регулювання укладання та розірвання шлюбу в міжнародному приватному праві	241
§ 3. Майнові відносини подружжя в міжнародному приватному праві	245
§ 4. Міжнародне усиновлення та його наслідки	247
§ 5. Аліментні зобов'язання в міжнародному приватному праві	252
Контрольні запитання	256

Розділ X. Спадкові відносини в міжнародному приватному праві

§ 1. Основні колізії у спадкуванні за міжнародним приватним правом	257
§ 2. Міжнародно-правове регулювання спадкових відносин	263
§ 3. Спадкові права іноземців в Україні	265
§ 4. Спадкові права українських громадян за кордоном	269
§ 5. Правовий режим відумерлої спадщини у міжнародному приватному праві	270
Контрольні запитання	272

Розділ XI. Міжнародний цивільний процес

§ 1. Поняття міжнародного цивільного процесу та його джерела	273
§ 2. Правове становище іноземних осіб у цивільному процесі	279
§ 3. Міжнародна підсудність (юрисдикція) цивільних справ з іноземним елементом	284
§ 4. Іноземні судові доручення	289
§ 5. Визнання та примусове виконання іноземних судових рішень	294
Контрольні запитання	302

Розділ XII. Міжнародний комерційний арбітраж

§ 1. Поняття і види міжнародного комерційного арбітражу	303
§ 2. Міжнародно-договірна уніфікація комерційного арбітражу	305
§ 3. Міжнародні регламенти, типовий закон про міжнародний комерційний арбітраж ЮНСІТРАЛ	308
§ 4. Арбітражна угода та компетенція міжнародного комерційного арбітражу	310
§ 5. Арбітражні рішення. Виконання рішень	311
Контрольні запитання	314

Рекомендована література	315
---------------------------------------	------------

Предметний покажчик	318
----------------------------------	------------

Перелік умовних скорочень

1. Нормативні акти України

- ГК** — Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р.
ГПК — Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р.
КЗпП — Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р.
КТМ — Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 р.
СК — Сімейний кодекс України від 10 січня 2003 р.
ЦК — Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.
ЦПК — Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р.

2. Міжнародні договори

- КАПП** — Конвенція про договір міжнародного автомобільного перевезення пасажирів і багажу від 1 березня 1973 р.
КДПВ — Конвенція про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажу від 19 травня 1956 р.
КМКПТ — Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р.
Конвенція МДП — Митна конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП від 14 листопада 1975 р.
КОТІФ (фр. *Convention relative aux transports internationaux ferroviaires*) — Конвенція про міжнародні залізничні перевезення від 9 травня 1980 р.
КППВ — Конвенція про договір міжнародного перевезення пасажирів та багажу внутрішніми водними шляхами від 1 травня 1976 р.

3. Інші скорочення

- ВОІВ** — Всесвітня організація інтелектуальної власності
ЄС — Європейський Союз
ЄЕК — Економічна комісія ООН для Європи
ЄКАДС — Економічна комісія ООН для Азії та Далекého Сходу
ІКАО — Міжнародна організація цивільної авіації

- ІМО** — Міжнародна морська організація
- МАК** — Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України
- МАГАТЕ** — Міжнародна агенція з ядерної енергетики
- МБРР** — Міжнародний банк реконструкції та розвитку
- МВФ** — Міжнародний валютний фонд
- МДП** — міжнародне дорожнє перевезення
- МКАС** — Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України
- МОП** — Міжнародна організація праці
- МПП** — міжнародне приватне право
- МТП** — Міжнародна торговельна палата
- МЦП** — міжнародний цивільний процес
- ООН** — Організація Об'єднаних Націй
- ОТІФ** (фр. *Organisation Intergouvernementale pour les Transports Internationaux Ferroviaires*) — Міжурядова організація міжнародних залізничних перевезень
- СНД** — Співдружність Незалежних Держав
- СОТ** — Світова Організація Торгівлі
- ТНК** — транснаціональна корпорація
- УНІДРУА** — Міжурядова організація «Міжнародний інститут уніфікації приватного права»
- ЮНКТАД** (англ. *United Nations Conference on Trade and Development*) — Конференція ООН з торгівлі та розвитку
- ЮНСІТРАЛ** (англ. *United Nations Commission on International Trade Law*) — Комісія ООН з права міжнародної торгівлі

Передмова

Формування відкритого демократичного суспільства, економічні реформи та інші глибокі перетворення, які відбулися в нашій країні за роки незалежності, відкрили перед громадянами України та суб'єктами господарювання нові можливості для участі у приватних відносинах міжнародного характеру. Притаманне сьогоденню стрімке збільшення трансграничних зв'язків фізичних та юридичних осіб зумовлює зростання уваги до такої галузі, як міжнародне приватне право, з боку не тільки правової науки, але й законодавства та юридичної практики. Прискорений розвиток і вдосконалення цієї галузі спостерігаються в усіх країнах світу, адже глобальна система торгівлі, фінансів та виробництва тісно пов'язує між собою інтереси окремих людей, підприємств та держав. У програмних документах ООН відзначається, що у світі «де люди все більше взаємодіють, виходячи за межі національних кордонів, особливо важливо, щоб існували процедури, які регулюють приватноправові відносини міжнародного характеру»¹.

З огляду на світовий досвід, а також об'єктивний процес глобалізації економічного та соціального життя 23 червня 2005 р. прийнято Закон України «Про міжнародне приватне право», де вперше комплексно врегульовано питання міжнародного цивільного та торгового обігу, встановлено низку нових для вітчизняного права інститутів і юридично-технічних засобів.

У теперішній час жоден правник, незалежно від роду своєї професійної діяльності, не може обійтися без ґрунтовних знань міжнародного приватного права. Тому ця навчальна дисципліна

¹ Доповідь Генерального секретаря ООН «Порядок денний для Розвитку» від 6 травня 1994 р. [Електронний ресурс] // Офіц. сайт документації ООН – Режим доступу: <http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/209/24/img>

є невід’ємною складовою юридичної вищої освіти та їй приділяється велика увага у провідних правничих школах України та світу.

МПП давно сформувалося як самостійна галузь національного права та як самостійна навчальна дисципліна. Характерною рисою цієї галузі є її тісний зв’язок із приватним правом іноземних держав та міжнародним публічним правом, тому основні методи вивчення МПП — системний аналіз та порівняльне правознавство. Традиційно МПП вважається однією із найскладніших для сприйняття навчальних дисциплін, адже без фундаментальних знань теорії держави і права, римського приватного права, міжнародного публічного права, а також таких галузей національного права, як цивільне, сімейне, трудове, цивільне процесуальне, опанувати МПП неможливо.

Пропонований підручник підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Міжнародне приватне право», затверджені вченою радою Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, колективом викладачів зазначеного навчального закладу.

При підготовці видання авторський колектив проаналізував чинне законодавство України та багатьох іноземних держав, матеріали судової та арбітражної практики, а також дослідив праці відомих українських і зарубіжних учених у галузі міжнародного приватного права, серед яких: В. М. Корецький, Л. А. Лунц, Л. П. Ануфрієва, М. М. Богуславський, І. В. Гетьман-Павлова, Г. К. Дмитрієва, А. С. Довгерт, В. І. Кисіль, О. О. Мережко, Г. С. Фединак, Л. С. Фединак та ін.

Авторський колектив ставив перед собою завдання стисло та доступно викласти загальні положення, що характеризують природу та специфіку міжнародного приватного права, його основні інститути та підгалузі, висвітлити актуальні проблеми правозастосування у цій сфері. Підручник складається з двох розділів: «Загальна частина» та «Особлива частина». Автори сподіваються, що ретельне вивчення матеріалів пропонованого видання допоможе студентам та аспірантам юридичних вищих навчальних закладів, а також усім, хто цікавиться зазначеною проблематикою, скласти професійне уявлення про основні засади МПП.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ I

Поняття міжнародного приватного права

§ 1. Поняття та предмет міжнародного приватного права

Україна активно і повномасштабно входить до світового співтовариства, розвиває тісні зв'язки з іншими країнами в єдиній міжнародній спільноті. Економічне, політичне та культурне співробітництво між державами виражається у різноманітних відносинах, що складаються як між самими країнами, так і між окремими громадянами, громадськими об'єднаннями, суб'єктами господарювання.

У сучасному світі виокремлюють *національні правові системи*, що існують у межах юрисдикцій суверенних держав, та *систему міжнародного права*, що складається з норм, які є загальними та обов'язковими для всіх країн. Відносини публічно-правового характеру, що виникають між державами, міжнародними організаціями, народами, що виборюють незалежність, та іншими суб'єктами, – становлять сферу регулювання міжнародного публічного права¹. Відносини, що виникають між національними суб'єктами права в межах певної країни, регулюються нормами внутрішнього законодавства даної держави. Але постає запитання: що ж становить правову основу для регулювання приватних відносин, які виникають між фізичними та юридичними особами різних країн або між окремими державами та іноземними громадянами чи підприємствами? Таке запитання дедалі частіше виникає у практиці правозастосування, адже сучасні приватноправові відносини відзначаються інтернаціоналізацією та глобалізацією — постійно зростає кількість правочинів у процесі міжнародної торгівлі; посилюється міграція населення та робочої сили, внаслідок чого ви-

¹ Питання про коло суб'єктів міжнародного публічного права досі залишається дискусійним (див.: Міжнародне право : навч. посіб. за ред. М. В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.).

никають відносини з укладання та розірвання «змішаних» шлюбів, здійснення іноземних усиновлень, отримання спадку за кордоном, стягнення шкоди, завданої в результаті дорожньо-транспортних пригод та інших випадків, що мали місце в іноземній державі, тощо. Зазначені відносини виходять за межі юрисдикції однієї держави, набувають міжнародного характеру, отже, виникає необхідність у їх комплексному врегулюванні з урахуванням особливостей національних правових систем різних держав. Єдиною галуззю, призначеною для правового регулювання приватноправових відносин, що виникають у процесі міжнародного обігу, є МПП.

Предмет регулювання МПП — це приватноправові відносини, ускладнені іноземним елементом.

Відповідно до п. 2 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право»¹ іноземним елементом вважається ознака, яка характеризує приватноправові відносини та виявляється в одній або декількох з таких форм:

1) хоча б один учасник (*суб'єкт*) правовідносин є іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою;

2) *об'єкт* правовідносин знаходиться на території іноземної держави;

3) *юридичний факт*, який впливає на виникнення, зміну або припинення правовідносин, мав чи має місце на території іноземної держави.

Для того щоб проілюструвати особливості функціонування МПП, слід звернутися до ситуацій, які повсякденно виникають у практиці правозастосування.

Наприклад, громадянка України укладає шлюб із громадянином Судану на території США. У зазначених правовідносинах можна виокремити дві форми іноземного елемента: суб'єкт — одним з подружжя є іноземець (громадянин Судану) та юридичний факт (укладання шлюбу), що мав місце за кордоном. У такому випадку постає низка правових питань: яка установа є компетентною зареєструвати подібний шлюб? Законом якої держави визначатиметься здатність осіб укласти шлюб? Чи буде такий шлюб визнано дійсним на територіях України, Судану або третіх держав?

Або інша ситуація: громадянин України купує у громадянина Росії квартиру із меблями та побутовою технікою на території Російської Федерації. У цьому разі іноземними елементами, що ускладнюють приватні правовідносини, є об'єкт (нерухоме та рухоме майно, що знаходиться за кордоном) та суб'єкт — продавець (громадянин РФ). Щодо наведеного

¹ Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.

прикладу також виникає чимало правових запитань: законодавством якої країни визначатимуться форма і зміст договорів купівлі-продажу нерухомого та рухомого майна? Судовим органам якої з держав можуть бути підсудні спори, що впливатимуть з даного договору? Та багато інших.

Отже, суттєвою ознакою, що дозволяє виділити в окрему категорію зазначені правовідносини, є їхній зв'язок з правопорядками двох чи більше країн.

Термін «міжнародне приватне право» використовується у правовій науці, законодавстві та судочинстві понад 150 років¹, але й донині він викликає спори серед науковців, насамперед щодо двох складових елементів — «міжнародне» і «приватне».

По-перше, в контексті поняття «міжнародне приватне право» термін «міжнародне» має специфічне значення. Адже традиційно під міжнародним правом розуміють сукупність загальнообов'язкових принципів та норм, що, як правило, закріплені в міжнародних угодах і є спільними для всіх країн, тобто знаходяться поза межами окремої держави. Коли йдеться про МПП, то термін «міжнародне» означає, що воно регулює відносини, які не замикаються у межах однієї країни, а містять іноземний елемент, що за певних умов надає можливість застосування іноземного права, міжнародно-правових норм та звичаїв. МПП є галуззю національного права, і кожна держава має свою власну відмінну від інших систему норм МПП.

По-друге, чимало дискусій викликає вживання у назві цієї галузі терміна «приватне», адже сімейні, трудові, господарські відносини, що виникають між особами, мають також публічно-правовий аспект, який часто зумовлює виникнення таких відносин і не може розглядатися у відриві від них.

Отже, термін «приватне» в даному випадку тлумачиться більш широко й означає, що під сферу дії МПП підпадають відносини *приватного характеру*, серед яких центральне місце займають цивільно-правові відносини, але значною мірою до них належать сімейні, трудові, господарські, земельні, які також є насамперед майновими та пов'язаними із ними немайновими відносинами і в межах однієї держави становлять предмет регулювання приватного права в цілому².

¹ Уперше термін «міжнародне приватне право» було запропоновано членом Верховного суду США Джозефом Сторі у 1834 р. у роботі «Коментар до конфлікту законів», а потім він дістав поширення у країнах Європи. Докладніше про це див.: Мережко, А. А. Наука міжнародного частного права: история и современность [Текст] / А. А. Мережко. – Киев : Таксон, 2006. – С. 198–202.

² Див.: Дмитриева, Г. К. Международное частное право [Текст] : учеб. пособие / Г. К. Дмитриева. – М., 2002. – С. 11.

Слід зазначити, що науковці протягом десятиліть намагалися більш адекватно відобразити у назві цієї галузі специфіку правовідносин, що нею регулюються. Так, видатний український правознавець В. М. Корецький навів перелік близько 50 найменувань, що пропонувалися в літературі у 20-х роках минулого століття: міжнародне цивільне право; міжнародне господарське право; розмежувальне право; теорія конфлікту законів у галузі приватного права; конфліктне право тощо¹. У сучасних дослідженнях пропонуються поняття транснаціонального права, трансмуніципального права та інших.

Але на сьогодні найчастіше використовується поняття «міжнародне приватне право» (International Private Law (англ.); Internationalen Privatrechts (нім.); Droit International Privé (фр.); Diritto Intemazionale Private (італ.), хоча сфера його дії, місце в правовій системі, предмет регулювання та інші важливі питання по-різному визначаються у праві та судовій практиці різних держав.

■ § 2. Методи міжнародного приватного права

Під методом правового регулювання розуміють комплекс взаємопов'язаних засобів юридичного впливу на певну сферу суспільних відносин. Питання методу з погляду загальної теорії права є одним з головних для будь-якої системи норм, що виокремлюється як самостійна галузь права, адже він демонструє юридичну своєрідність галузі, її відмінність від інших. Коли йдеться про методи регулювання в МПП, то маються на увазі такі засоби правового впливу на суспільні відносини, що характеризують саме цю галузь, підкреслюють її особливість. У той же час, оскільки предметом регулювання МПП виступають відносини приватного характеру, не можна заперечувати дії загальних методів, які використовуються в інших галузях приватного права і відзначаються диспозитивністю, рівністю та автономією волі сторін. Але загальний диспозитивний метод регулювання відносин приватного характеру не є визначальним для МПП як самостійної галузі. Цю роль відіграють спеціальні методи, притаманні МПП: *колізійно-правовий* та *матеріально-правовий*.

¹ Корецький, В. М. Очерки международного хозяйственного права [Текст] / В. М. Корецкий // тр. каф. «Проблемы современного права» правового фак. Харьк. ин-та нар. хоз-ва.— Харьков, 1928. — Вып. 1.

2.1. Колізійно-правовий метод

Приватноправові відносини, що містять іноземний елемент, мають юридичний зв'язок із правопорядками двох чи більше країн, тому під час їх регулювання виникає так звана *колізія*¹ правових систем держав, з якими пов'язані суб'єкти чи об'єкти правовідносин, або ж юридичні факти, що вплинули на їхнє виникнення, зміну чи припинення. При цьому правове регулювання одних і тих самих правовідносин у країнах світу настільки відрізняється, що юридичні наслідки застосування того чи іншого правопорядку можуть призвести до прямо протилежних наслідків. Особливо це стосується таких сфер, як родинні стосунки, спадкування, відшкодування матеріальної та моральної шкоди тощо. Ці відмінності докладно аналізуються у відповідних розділах Особливої частини цього підручника.

Таким чином, основною проблемою МПП є проблема *вибору* між правовими системами декількох країн, що «стикаються», — колізують одна з другою. Цей вибір є досить складним завданням, він не може здійснюватися довільно, на погляд судових установ, оскільки мають бути враховані інтереси всіх зацікавлених сторін, принципи міжнародного співробітництва, приписи законодавства.

Вибір права за наявності колізії між правопорядками різних держав можливий завдяки наявності в актах національного та міжнародного законодавства спеціальних правил — *колізійних норм*, що містять найбільш доцільний у тій чи іншій ситуації спосіб розв'язання колізії.

Отже, спеціальним методом регулювання в МПП є *колізійно-правовий метод*, що полягає у використанні спеціальних правових засобів (*колізійних норм*), за допомогою яких встановлюється об'єктивно існуючий зв'язок між правовідносинами з іноземним елементом та відповідною національною правовою системою, матеріальне право якої підлягає застосуванню при врегулюванні міжнародного приватного відношення.

Колізійно-правовий метод також називають *відсилочним, непрямим*, адже остаточне правило поведінки складається внаслідок застосування двох норм — колізійної та матеріально-правової, до якої відсилає колізійна.

Колізійно-правовий метод був історично першим у МПП. Поширення колізійних норм пов'язують із розвитком відносин між державними утвореннями середньовічної Європи, в яких на той час уже

¹ Колізія (від лат. *Collisio*) – зіткнення.

склалися відокремлені системи приватноправового регулювання. Тому протягом тривалого часу МПП розвивалося лише як колізійне право й дотепер у деяких країнах поряд із терміном «міжнародне приватне право» вживається термін «колізійне», або «конфліктне», право¹.

Незважаючи на давню історію колізійно-правового методу, його застосування часто пов'язане з істотними труднощами техніко-юридичного характеру, такими як: невизначеність правового регулювання; неможливість встановити зміст норм іноземного права або їхнє невірне тлумачення чи застосування; можливість відмови у виконанні судового рішення внаслідок невірно обраного права тощо.

Деякі із зазначених проблем зумовлені національним характером колізійних норм, тому з кінця XIX ст. розпочався процес *уніфікації*, тобто створення одноманітних колізійних норм шляхом укладання міжнародних договорів. Так, у 1902–1905 рр. у Гаазі були прийняті конвенції, що встановлювали правила розв'язання колізій у родинних стосунках міжнародного характеру (щодо укладання та розірвання шлюбів, опікування над неповнолітніми дітьми, особистих і майнових прав подружжя тощо). Проте ці конвенції не набули поширення, в них беруть участь лише декілька європейських країн. Найбільш вдалим прикладом уніфікації колізійних норм вважається регіональна уніфікація, здійснена у 1928 р. у Гавані на VI Панамериканській конференції шляхом укладання міжнародної угоди між 15 країнами Латинської Америки. Зазначений договір та додаток до нього (відомий як *Кодекс Бустаманте*²) значно вплинули на розвиток колізійного права на всіх континентах.

Сьогодні уніфікація колізійних норм здійснюється здебільшого на двосторонній основі у формі укладання договорів про правову допомогу. Україна уклала такі договори більш ніж з 50 країнами світу.

Отже, колізійний метод регулювання здійснюється у двох формах — національно-правовій (колізійні норми внутрішнього законодавства) та міжнародно-правовій (уніфіковані колізійні норми міжнародних договорів).

Із розвитком міжнародного цивільного та комерційного обігу колізійно-правовий метод перестав задовольняти потреби міжнародного

¹ Така позиція збереглася здебільшого в країнах англо-американської правової сім'ї.

² Бустаманте, Санчес де Бустаманте-і-Сірвен Антоніо (13.04.1865–24.08.1951) – кубинський юрист та дипломат, професор міжнародного права, автор кодифікації колізійних норм міжнародного приватного права в країнах Латинської Америки.

спілкування, гальмував розвиток відносин, насамперед економічних, між державами. Тому країни прагнули знайти інші засоби та можливості врегулювання приватноправових відносин міжнародного характеру.

2.2. Матеріально-правовий метод

Як уже зазначалося, причиною виникнення колізій між правовими системами різних держав є істотні, а іноді принципові відмінності, характерні для національних правових систем світу. Колізійну проблему можна розв'язати шляхом не тільки *вибору* одного з національних правопорядків, що пов'язані з правовідносинами (колізійно-правовий метод), а й створення *спільного одноманітного матеріально-правового регулювання* приватних відносин, що мають міжнародний характер, тобто шляхом уніфікації норм матеріального права.

Матеріально-правові норми, уніфіковані в міжнародній угоді, є правилами поведінки, що застосовуються *безпосередньо* для врегулювання відносин по суті. Наприклад, Конвенція про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів 1974 р.¹ встановлює загальний строк позовної давності за такими договорами у чотири роки, отож, для всіх країн, що ратифікували зазначену Конвенцію, до подібних відносин застосовуватиметься цей строк, хоча у внутрішньому законодавстві України загальний строк позовної давності становить три роки (ст. 257 ЦК України), а, наприклад, у Португалії — 20 років (ст. 309 ЦК Португалії).

Процес уніфікації норм матеріального права став активно розвиватися у другій половині ХХ ст., і на сьогодні більшість відносин у сфері міжнародної торгівлі та галузей, що її обслуговують (міжнародні перевезення, іноземні інвестиції, валютні розрахунки, захист об'єктів права промислової власності тощо), врегульовано нормами міжнародних договорів.

Таким чином, *матеріально-правовий метод* є другим спеціальним методом регулювання МПП. Він заснований на застосуванні матеріально-правових норм, що безпосередньо регулюють права та обов'язки сторін. Цей метод має суттєві переваги порівняно із колізійно-правовим, оскільки значно спрощує та прискорює вирішення справи,

¹ Конвенція ООН про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів від 14.06.1974 р., ратифікована Україною 14.07.1993 р. [Текст] // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 44. – Ст. 2942.